

BİR HAK OLARAK AKADEMİK ÖZGÜRLÜK

Academic Freedom as a Human Right

Bilgen Kükner*

bilgenberber@gmail.com

Özet

Uzun yıllar boyunca, kurumsal bir özgürlük olan üniversite özerkliğinin gölgesinde ihmal edilen akademisyenlerin akademik özgürlüğü, bugün bu özgürlüklerden sağlanan toplumsal fayda açısından birincil öneme sahip hale gelmiştir. Geline süreçte, üniversitelerle ilgili tartışmaların öncelikle akademik özgürlük üzerinden yapıldığı görülmekle birlikte, bu tartışma genellikle akademik özgürlüğün akademisyenin şahsına bağlı bir hak olduğu kabulünün dışında bir seyir izlemektedir. Oysaki bu kavramın asli öznesi akademisyen, bu özgürlük sayesinde bilimin ve toplumun kendisinden beklediği fonksiyonları yerine getirebilmektedir. Ancak akademik özgürlüğün de diğer bireysel haklar gibi sınırlarının olduğu tartışmasızdır. Tartışılan nokta; bu sınırı kimin, nasıl çezeceğidir.

Bilimsel bilgi düzeyi, uzun ve meşakkatli süreçlerin sonunda elde ettiği akademik unvanlarla ölçüme tabi tutulan akademisyenin öncelikli sınırının bilimsel ahlak olduğu kabul edilebilir. Bu bilimsel ahlakın akademisyen için nasıl bir alanı ifade ettiği ile ilgili temel saptama, akademisyenin bu unvanları kazandığı uzmanlık alanı olarak yapılabilirse de interdisipliner bilim dalları açısından uzmanlık alanının belirlenmesi zorluğu bu konuyu daha da ilgi çekici ve tartışılır hale getirmektedir. İşte bu çalışma ile amaçlanan akademisyenlerin bireysel hakkı akademik özgürlüğün sınırları ile ilgili tartışmaları ortaya koyarak bu alandaki belirsizliğin kalkmasına kendince bir katkıda bulunmaktır.

Anahtar sözcükler: Üniversite, Üniversite Özerkliği, Akademik Özgürlük, Akademisyen, Akademik Özgürlüğün Sınırı

Abstract

For a long time, academics' academic freedoms were considered as secondary important issues after universities' autonomy as institutions. In contemporary world, regarding the social benefit provided by

these freedoms, academic freedom as individuals' right started to be considered more important. Disputes took place about academic freedom, however, academic freedom is not considered as academics' individual right. On the other hand, if there is a level of performance expected from the academician, there should be a space for him or her to work freely in that field of study in order to fulfill these expectations. Undoubtedly, like other individual rights, academic freedom has borders and limitations. The controversial poin is: who will determine these borders and limitations and how they can limit academic freedom?

Academic affilliations are rewarded to academicians after a long time of dificult, dedicated work and considered as the criteria for determining the level of success. Generally, this ethical rule in academia applies to the main field of study. Nevertheless, it is not always possible to determine the core field of study, when one considers interdisciplinary topics. This very problem, makes that issue more interesting and argumentative. The main aim of this study is to expose the disputable issues regarding the boundaries of academic freedom as individuals' right and by that way, shed some light on this ambigious matters.

Key Words: *University, University Autonomy, Academic Freedom, Academician, Limits of Academic Freedom*

* * *

Giriş

Bilginin değerinin tartışılmaz olduğu çağımızda, sistematize edilmiş bilimsel bilginin kaynağı olan üniversitelerde gerek bilginin üretim gerekse dağıtım aşamasında akademisyenlerin korunma alanı olarak görülen akademik özgürlük; olması gerektiği bağlamında uzlaşılın, ama nasıl olması gerektiği konusunda hakkında farklı görüşler olan bir kavramdır.¹ Hatta geniş bir açıdan bakıldığında varlığı hakkında böyle bir uzlaşma olan bir kavramın nasıl bu kadar savunmasız, tanımsız ve anlaşılmaz olduğu şaşkınlık yaratmaktadır.²

Bunun temel nedenlerini, üniversitelerin doğuşundan beri varlığını sürdüren bu özgürlüğün pozitif metinlerde ihmal edilerek, yerini kurumsal bir kavram olan üniversite özerkliğine kaptırmasında ve akademik camiada yaşanan her sorunda sorunun her iki tarafının, ki bu taraflar her özgün olayda değişebilmektedir, eylemini meşrulaştırmak için bu kavramı kullanmasında aranabilir.³ Bunun dışında yükseköğretim alanının uzun süre hukukun ilgi

alanından uzak tutulması ve bu alandaki düzenlemelerin hukukçulardan çok eğitimciler tarafından yapılması da kavramlara verilen anlamların sürekli değişmesine neden olmuştur.

Akademik özgürlüğe atfedilen anlamların ve ona yüklenen misyonların çokluğu kavramı daha da karmaşık hale getirmektedir. Ancak günümüze gelindiğinde üniversitelerin geleceği hakkındaki tüm tartışmaların akademik özgürlük kavramı üzerinden ilerlediği söylenebilmektedir (Menand, 1996, s. 4). Kavramın netliğe kavuşturulması ise bu alanda oluşan sorunların ve üniversite sisteminin anlaşılması için önemlidir. Diğer tüm kavramsal çalışmalarda olduğu gibi akademik özgürlük konusu ile başa çıkmayı başarmak sistemle ilgili sorunların üstesinden gelmenin anahtarı olacaktır.

Kavramın içeriğinin belirlenmesi akademik özgürlük hakkındaki farklı görüşlerin olumlu ve olumsuz yönlerinin ortaya konması ile mümkündür. Akademik özgürlük ile kastedilen, kelimenin sözcük anlamıyla özünde özgürlük olsa da bu hakkın varlık nedenleri, ödev ve sorumluluk boyutu, sınırları, kimlerin bu özgürlüğün öznesi olduğu, diğer bir ifadeyle kimlerin bu özgürlüğe dayanarak koruma talep edebileceği, ifade hürriyeti ya da 1982 Anayasası'nda düzenlendiği gibi bilim ve sanat hürriyeti gibi anayasal haklar ile korunan hukuki menfaatin akademik özgürlük için yeterli olup olmadığı, akademik özgürlük başlığı altında yeni bir hak kategorisi oluşturulduğunda bu ayrımın savunulabilir olup olmadığı ve bu haktan yararlananlar açısından daha üstün bir koruma sağlayıp sağlamadığı sorunları irdelenmeden bu özgürlüğün yasal mevzuattaki yerinin değerlendirilmesi eksik olacaktır. Bu açıdan bakıldığında akademik özgürlük alanında karşılaşılan pratik problemlerin çoğunun bu alandaki teorik sorunlardan ve tanımlama zorluğundan kaynaklandığı da söylenebilir.

Akademik Özgürlüğü Tanımlama Çabaları

Hukuki açıdan bakıldığında özgürlükler sınırsız bir keyfiyeti değil, sınırları olan-olabilen davranış biçimlerini anlatır. Akademik özgürlüğün, akademik camianın sahip olduğu dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez bir hak olduğundan hareketle sınırlarının ne olduğu ve sınırları belirleyenlerin bu özgürlük üzerindeki tahakküm gücünü -ki bu güç her türlü iktidar sahibi tarafından kullanılabilir.-ve bu özgürlüğe verdiği şekli unutmamak gereklidir. Bu noktada eleştirilen kuşkusuz akademik özgürlüğün sınırlanması değildir.⁴ Akademik özgürlük de, diğer tüm bireysel özgürlükler açısından da tartışılabilir gibi, her

şart ve ortamda sınırsız bir muhtariyete sahip değildir. Bireysel özgürlükler ve toplumsal yükümlülükler arasındaki simetri her özgürlüğün sınırı konusunda temel hareket noktasıdır. Her özgürlük belirli bir amacı korumak adına, bir ihtiyaca cevap olarak inşa edildiğinden ve idame ettirildiğinden akademik özgürlüğün de her özgürlük gibi negatif ve pozitif yönleri vardır. Akademisyenler açısından bu özgürlük akademik faaliyetin önüne çıkan engelleri önlemek ve çıkarlarını korumak adına kendine özgü bir koruma alanı yaratmaktadır. Bu nedenle akademisyenler akademik özgürlüğü genellikle bu özgürlüğü tüm iktidar odaklarından ari, istediğini yapabilme özgürlüğü olarak tanımlamaktadır.

Akademik özgürlük tarihsel açıdan ifade özgürlüğü gibi Jellinek'in klasik haklar sınıflandırmasına göre negatif özgürlük kapsamında düşünülüyordu.⁵ İfade özgürlüğünü de içeren bu birinci kuşak hakların temel özelliği, kişilere devletin ve toplumun karışamayacağı özel bir alan yaratmasıdır.⁶ Bu özel alan içinde kişiler diledikleri gibi hareket edebilir. Klasik haklar denilen bu haklar kişiyi devlete karşı koruyarak, devlete kişilerin özel alanına girmeme, karışmama negatif bir yükümlülük getirir. Oysa, ikinci kuşak haklar bakımından devletin görevinin pozitif olduğu, yani devletin bu hakkı kullanır kılmak üzere bir kamu hizmeti tesis etmesi gerekli olduğu kabul edilmektedir. Bu açıdan akademik özgürlük de ilkin akademisyenin bireysel açıdan araştıracağı, öğreteceği konuları devletten ya da üniversite otoritelerinden bağımsız seçmesi anlamına gelmekteydi. Bu anlamda akademisyenlerin akademik özgürlüğü de çalışmalarına müdahale edilmemesi anlamında negatif özgürlük olarak değerlendirilmekteydi. Kısacası akademik özgürlükten anlaşılan, akademisyenlerin her türlü müdahaleden özgürlüğüydü (Akerlind, 2003, s. 328).

Ancak yükseköğrenimin yaygınlaşması ve üniversitelerden beklenen sosyal fonksiyonun artması ile birlikte devletin üniversite yaşamına finansal ve düzenleyici olarak girmesi ve ayrıca üniversitelerin çeşitli yönlerden iktidar odaklarına ya da olması gereken bağlamında hesap verilebilirlik yönünden topluma karşı sorumluluklarının gündeme gelmesi, pozitif akademik özgürlük düzenlemelerine neden olmuştur. Nitekim ifade özgürlüğünün veya genel olarak birinci kuşak hakların devlete yüklediği karışmama, engel olmama şeklindeki negatif tutum görevinin, zamanla, bu hakların kullanılabilirliğinin sağlanması bakımından yeterli olmadığı kanaati bu çalışmamızın konusu akademik özgürlük için de geçerli hale gelmiştir.

İfade özgürlüğünün etkin bir biçimde kullanılabilmesi için devletin tıpkı ekonomik, sosyal ve kültürel haklar da denilen ikinci kuşak haklarda olduğu gibi, bazen pozitif bir tutum takınması, gerekli yasal düzenlemeyi gerçekleştirmesi, ilgili kurumsal yapıyı oluşturması, bazı idari önlemler alması veya bu özgürlüğün gerçekleştirilmesi için gerekli kamu hizmetini finanse etmesi gerekliliği ortaya çıktı ve bu durum uluslararası Mahkeme kararlarına da konu olarak bu özgürlüklerin geniş bir perspektiften anlaşılması gerekliliğini ortaya koymuştur (Uygun, 2009, s. 18-19). İşte akademik özgürlüğün hukukun ilgi alanına girmesi, bu özgürlük için yapılması gerekenler için kamu gücünün harekete geçmesi gerekliliği ile olmuştur. Akademik özgürlük konusunda yorumlama değişikliği olmuş, bu özgürlük belirli akademik faaliyetlerde özgürlük olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu bakış açısı ile akademik özgürlük;

- 1) Akademik topluluğun üyelerinin, doğru ya da yanlış olduğuna bakılmaksızın, özgürce soruşturma, çalışma, öğretme, araştırma, ifade ve yayımlama faaliyetlerini kapsayan geniş kapsamlı bireysel haklar topluluğunun bütünü ifade etmektedir.
- 2) Akademik camianın toplu ya da kurumsal özerkliği bağlamında, ki camia ile bölümler, fakülteler ve bütünsel olarak üniversiteler kastedilmektedir, kendi iç ve dış işlerinin yürütülmesinde korumak ve geliştirmek hakkına ve bunun yanında sorumluluğuna sahip olduğu ilkelerin bütününe belirtmektedir.
- 3) Son olarak, devlet otoritelerinin bu hakka saygı duymasını ve bu haktan etkin olarak faydalanılmasını sağlamak, teşvik etmek amacıyla almak zorunda olduğu önlemlere ilişkin sorumlulukları içermektedir.⁷

İşte akademik özgürlüğün bu son boyutu olarak tanımlanan devletin akademik özgürlüğün bireysel ve kurumsal bağlamda etkin olarak sağlanması sorumluluğu, onun bu alanda siyasi erk olarak düzenleme işlevini gerektirir. Örneğin; akademisyenlerin üniversite yönetiminde daha çok temsil edilmesi gerektiği veya akademik kararlar alınmadan bu kararlardan etkilenecek akademisyenlerden profesyonel görüş alınacağı zamanlarda akademik özgürlüğün pozitif düzenlemelerin konusu olması gerektiği açıktır. Nitekim Alman Anayasa Mahkemesi de akademik karar alma sürecinin Alman Anayasası bağlamında akademisyenlere pozitif haklar verdiğinden hareketle akademik kararlar alınırken akademisyenlerin temsil

edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Barendt, 2010, s. 34). Bu karar Alman Anayasa Hukuku'nun temel haklar bağlamındaki yaklaşımı ile paraleldir. Bu temel haklar devlet müdahalesine karşı sadece negatif haklar olarak düşünülemez; fakat bu hakların etkili korunmasının garanti edilmesi devlete bu hakkın korunması, akademisyene bu hakkın gerçekleşmesi için bazı sorumluluklar yükler.

Bu açıdan Amerikan Mahkemeleri ise farklı bir çizgi izlerler. Onlara göre akademik özgürlük pozitif bir düzenlemenin başlığı olmamalı, bu özgürlük yaşamsal alanda kazanacağı anlam ile varlığını sürdürmelidir. Aslına bakılırsa bu durum, Amerikan Mahkemeleri'nin ifade özgürlüğünü ve diğer anayasal hakları açık bir özgürlük olarak düzenleme konusu etme, bu hakları yasal düzenlemeler bağlamında tanımlama isteksizlikleri ile de uyumludur. Bu yüzden Minneseto Eyalet Mahkemesi'nin Knight Koleji davasında aldığı kararla ilgili Yüksek Mahkeme, akademisyenlerin akademik karar alma süreçlerinde alması gerektiği şeklindeki bir hakkın Anayasa'nın 1. ek maddesi kapsamında korunması gereken bir hak olarak nitelendirmeyi uygun bulmamıştır.⁸

Akademik özgürlük konusunda önemli çalışmaları ile tanınan ve ilk olarak üniversite mütevelli heyetlerinden gelen tehditlere karşı, bireysel akademik özgürlüğü korumak üzere teşkilatlanan Amerikan Üniversite Profesörleri Derneği'nin 1915 tarihli bildirisine göre üniversite öğretim elemanlarının sahip olması gereken akademik özgürlüğün üç temel boyutu vardır (Rabban 1990, s. 229)⁹:

1. Araştırma yapmak ve bunların sonuçlarını yayınlamak,
2. Üniversitede ders verirken neyi, nasıl anlatacağına karar vermek,
3. Araştırma ve düşüncelerinden dolayı kurumsal sansüre ve baskıya maruz kalmamak.

Bildiriye göre, akademisyenlere bu denli özgürlük tanınmasının temel nedeni akademisyenlerin insanlığa sağladığı sosyal fonksiyonda yatmaktadır. Akademisyenler uzmanlıklarını kullanmaktadırlar, bilginin ilerlemesini sağlamaktadırlar ve uzmanlık alanlarından elde ettikleri bilgileri öğrencileri ve en önemlisi toplumla paylaşmaktadırlar (Rabban, 2006, s. ix.). Bu tanımdan yola çıkarak, akademisyenlere sağlanan bu muhtariyet

alanına, toplumu bilgilendirdiği için, akademik çevreye karşı ödemek zorunda olduğu bir bedel olarak da bakmak mümkündür. Akademisyenlerin faaliyetleri ile insanlığa yaptıkları katkı nedeniyle araştırma ve öğretim hürriyetine sahip olduğu söylenebilmektedir (Gordon, 2006). Akademisyenlere tanınan bu özgürlük aslında onlara sahip oldukları bireysel özelliklerden çok, gerçekleştirdikleri fonksiyonlar ile topluma ve insanlığa sağladıkları katkılar nedeniyledir. Bu nedenlerle herkesten ayrı olarak akademisyene tanınan bu muhtariyetin amacının doğru saptanması gereklidir.

UNESCO ise akademik özgürlüğü, *“akademik topluluğun, başkalarının siyasi, felsefi veya epistemolojik inanç ve düşüncelerine bağımlı olmaksızın, kendi fikirlerine göre bilimsel araştırma yapabilmeleri”* olarak tanımlamaktadır.¹⁰ Akademik özgürlük ve üniversite özerkliği kavramları yüzyıllar boyunca birbirini destekleyerek gelişeler de özünde akademik özgürlük, üniversite özerkliğinden farklı olarak akademisyenin sahip olduğu bireysel bir haktır (Galambos, 2010, s. 1). Bu özgürlüğün hak boyutu kısaca şu şekilde açıklanabilir: *“Eğer gerçek, nesnelere niteliğinde saklı ise onu araştırmak bir haktır. Bunun için özgürlük, bir doğal yasa olarak, insanın başkasına devredemeyeceği bir haktır”* (Brubacher, 1962, s. 165).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 40. Yıldönümünde 6-10 Eylül 1988 tarihleri arasında Lima’da toplanan Dünya Üniversiteler Servisi (WUS) Altmış sekizinci Genel Kurulu’nda yayımladığı *“Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği ve Akademik Özgürlük Üzerine Lima Bildirgesi”*nde akademik özgürlük; *“akademik bir çevre üyelerinin tek tek ya da toplu halde bilgiyi araştırma, inceleme, tartışma, belgeleme, üretme, yaratma, öğretme, anlatma veya yazma yoluyla edinmelerinde, geliştirmelerinde ve iletmelerindeki özgürlükleri”* şeklinde tanımlanmıştır.

Benzer şekilde, akademik özgürlük, bilimsel çalışmaların kontrolünün üniversite dışı kurumlar yerine bilim insanlarınca bilimsel ölçütler kullanılarak yapılması anlamına gelmektedir (Yalçın, 2002, s.117). Akademik özgürlük, akademisyenin ve/veya bilim insanının çalışmalarında ve düşüncelerini ifade etmesinde serbestliğe sahip olması şeklinde anlaşılmaktadır. Yani üniversite öğretim üyeleri, işlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaksızın, bilinenleri sorgulama ve çelişkili görüşlere sahip olma hakkına sahiptir. Akademisyen üniversitede etkili, hemen elde edilecek bir sonuç beklemeden, bir sosyal faydayı amaçlamadan çalışabilmelidir. Yalnızca araştırmak adına araştırabilir, denemek adına deneyebilir. Üniversitenin toplum

içinde bu şekil sorumsuz bir eylemin yapılabileceği tek yer olması sebebiyle tüm düşüncelerin özgür olduğu bir yer olması önemlidir (Imre, 1987, s. 19-20).

Bir başka tanımda akademik özgürlük, mesleki bakımdan ehliyet sahibi kimselerin, yetki sahaları içinde, görüşlerine göre gerçeği arayıp bulması, yazılarında neşretmesi ve öğretmesidir. Bu disiplinlerde gerçeklerin ve neticelerin aranıp tespiti için şart olan akli metotların dışında bir kontrol ve otorite kabul etmez (Hook, 1973, s. 28).

UNESCO'nun 11 Kasım 1997'de Yüksek Öğretim Personelinin Statüsüne İlişkin Tavsiye Kararı'nın 27. maddesinde ise akademik özgürlük¹¹ “[b]aşat öğretiyle kısıtlanmadan, öğretim ve tartışma özgürlüğüne, araştırma yürütme ve sonuçlarını yayma ve yayınlama özgürlüğüne, içinde çalıştıkları kurum ya da sistem hakkında görüşlerini özgürce ifade etme özgürlüğüne, kurumsal sansürden özgürlüğe ve profesyonel ya da temsili akademik organlara katılma özgürlüğüne hak” olarak ifade edilmektedir. Tavsiye kararında belirtilen akademik özgürlük tanımının sadece akademisyenin bireysel muafiyetini içermediği, bunun yanında akademisyenin etkin bir özne olarak varlığına bağlanan eylemleri içerdiği görülmektedir.¹²

Avrupa Birliği bağlamında da 2009 yılında bağlayıcı hale gelen Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı da açıkça akademik özgürlük kavramını belirterek bu özgürlüğü garanti altına almaktadır. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın “Bilim ve Sanat Özgürlüğü” başlıklı 13. maddesinde yer alan “[b]ilimsel araştırma ve sanat, sınırlamaya tâbi tutulamaz. Akademik özgürlük gözetilmelidir.” düzenlemesinin gerekçesinde de bu özgürlüğün metnin 10. maddesinde yer alan düşünce özgürlüğü, 11. maddesinde yer alan ifade özgürlüğü bağlantısı vurgulanmış ve bu özgürlüklerin insan onuru, etik gibi sınırlandırmalara tabi olduğu belirtilmiştir.

Akademik özgürlük kavramı Avrupa Konseyi faaliyetlerinin de merkezinde yer almaktadır. Nitekim Avrupa Birliği Bakanlar Komitesi'nin 2000 yılında aldığı, akademik çalışmalarda akademik özgürlüğün önemini vurgulayan tavsiye kararı 2006 yılında, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından “[a]kademik özgürlüğü ve üniversite özerkliğini güçlendirmek için çalışmak her demokratik toplumun temel ihtiyacı olarak” kabul etmiştir. Bunun yanında, her ne kadar Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi akademik özgürlüğü açıkça düzenlemese de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önüne getirilen sorunlar bağlamında, bu

özgürlüğü sözleşmenin ifade hürriyetini düzenleyen 10. maddesi bağlamında değerlendirme eğilimindedir.

1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile bu sözleşmenin tamamlayıcısı olarak 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme de akademik özgürlük sorunu konusunda önem taşımaktadır. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin ifade hürriyetini düzenleyen 19. maddesinin ve bu maddede yer alan sınırlamaların akademik özgürlüğü de kapsadığı kabul edilmektedir. Öte yandan, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin eğitim hakkını düzenleyen maddelerinden olan 15. maddede bilimsel ve kültürel bir hak olarak akademik özgürlüğün, temel bir insan hakkı olan eğitim hakkının bir parçası olarak tanımlandığı kabul edilmektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Birleşmiş Milletler Komitesi de 1999 tarihli 13 numaralı yorumunda eğitim hakkının çalışanların ve öğrencilerin akademik özgürlüğü ile desteklenmesi gerektiğini, bu özgürlüğün siyasi ve diğer baskılar karşısında savunmasız olduğunu vurgulamıştır.

Tüm bu özgürlükçü ve açık tanımların yanında akademisyenin bu özgürlüğünü mevcut kanunlar çerçevesi içinde kalmak ve evrensel akademik normlara uymak kaydı ile işini kaybetme tehlikesine maruz kalmaksızın, bilinenleri sorgulama, yeni ve ihtilafli konularda görüşler ortaya koyabilme hürriyeti olarak sınırlı bir bakış açısıyla tanımlayanlar da mevcuttur(Gürüz, 2003, s. iv.).

Hukuki Metinlerde Akademik Özgürlük

Uluslararası kuruluşların yukarıda yer verdiğimiz geniş akademik özgürlük tanımlarına, iş ulusal anayasa metinlerine bakıldığında rastlamak kolay değildir. Avrupa ülkeleri çerçevesinde baktığımızda akademik özgürlüğün anayasalarda ve bu ülkelerdeki temel yasa düzenlemelerinde açıkça ya da başka haklar/sorumluluklar şemsiyesi altında düzenlendiğini görmekteyiz. Bu ülkelerin sayıca daha fazla kısmında da yükseköğretimle ilgili özel yasaları mevcuttur. Ancak tüm bu düzenlemelere baktığımızda akademik özgürlüğün bireysel, kurumsal ya da siyasi otoritelerin hakkı ya da sorumluluğu çerçevesinde farklı açılardan düzenlendiğini de görmekteyiz (Vrieling; Lemmens; Parmentier, s. 119-120).

Tarihsel olarak baktığımızda akademik özgürlük kavramının ilk defa 1850 Prusya Anayasası'nda "bilim ve bilim öğretimi serbesttir." şeklinde yer aldığını görüyoruz.¹³ Bu örnekte olduğu gibi akademik özgürlüğün bazı Avrupa Anayasaları'nda sıklıkla ifade, örgütlenme, vicdan, bilim ve bilgi edinme özgürlükleri gibi soyut ve bireysel nitelikteki haklar kapsamında düzenlendiği sıklıkla rastlanılan bir durumdur. Aslında akademik özgürlüğün başka haklar kapsamında değerlendirilmesinin, bu özgürlük kapsamına başka anayasal, temel hakların da girdiğini ve akademik özgürlüğün çok yönlülüğünü gösterdiğini söylemekle beraber, bu özgürlüğün başlı başına bir özgürlük olarak kabul edilmesinin önünde engel olduğunu da söylemek mümkündür.

Bazı Anayasalarda da bu genel kapsamlı haklar bağlamında akademik özgürlüğün de mutlak olmadığı, sınırlanabileceği vurgulanmaktadır. Yunanistan Anayasası'nın "Eğitim, Sanat, Bilim" başlıklı 16. maddesinde; "Akademik hürriyet ve öğretme hürriyeti hiç kimseyi Anayasa'ya sadakat görevinden muaf kılamaz." hükmü ile Alman Temel Kanunu'nun "Düşünce ve basın özgürlüğü; sanat ve bilim özgürlüğü" başlıklı 5. maddesinde yer alan; "Sanat ve bilim, araştırma ve öğretim serbesttir. Öğretim özgürlüğü Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz." hükmü buna örnek gösterilebilir.

Ülkemiz bazında baktığımızda, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasasında akademik özgürlük ayrı bir özgürlük olarak düzenlenmemişse de akademik özgürlük kapsamına giren insan hakları kapsamında Anayasanın çeşitli maddeleri bağlamında ele alınabilir.¹⁴ 1982 Anayasasının "Düşünce ve Kanaat Hürriyeti" başlıklı 25. maddesi;

"Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz."

"Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti" başlıklı 26. maddesi;

"Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar.

Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.

(Değişik: 3.10.2001-4709/9 md.) Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.

(Üçüncü fıkra mülga: 3.10.2001-4709/9 md.)

Haber ve düşünceleri yayma araçlarının kullanılmasına ilişkin düzenleyici hükümler, bunların yayımını engellemek kaydıyla, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlanması sayılmaz.

(Ek: 3.10.2001-4709/9 md.) Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir.”

“Bilim ve sanat hürriyeti” başlıklı 27. maddesi;

“Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.

Yayma hakkı, Anayasanın 1 inci, 2 nci ve 3 üncü maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılamaz.

Bu madde hükmü yabancı yayınların ülkeye girmesi ve dağıtımının kanunla düzenlenmesine engel değildir.”

hükmünü haizdir. Ancak bu özgürlükler 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklerin tümü için öngördüğü; Anayasanın 12. maddesi bağlamında özgürlüğün sorumluluk boyutunun da olduğu, 14. maddesi kapsamında bu hakların kötüye kullanılamayacağı, 15. madde uyarınca da savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde bu özgürlüklerin kullanılmasının durdurulabileceği şeklinde sınırlandırılmıştır.

Bu hükümleri birlikte değerlendirdiğimizde ortaya çıkan sonuç, akademisyenlerin de herkes gibi bu Anayasa hükümleri ile düşünce ve bilim özgürlüğü haklarının korunduğu; ama ayrıca bu özgürlüklerin sınırlarına da tabi olduğudur. Ancak bu tür bir korumanın, akademisyenin özgürlüğünün özel olarak korunması karşısındaki dezavantajları ve bu sınırlamalardaki ifadelerin genelliği karşısında sınırlamanın varacağı boyut düşünülmelidir.

Bu kapsamda ABD'deki duruma da değinmek gereklidir. Akademik özgürlük Amerikan Anayasası'nda açık olarak düzenlenmese de yirminci yüzyılın erken dönemlerinden itibaren bu konuda yapılan tartışmalara Federal Yüksek Mahkeme akademisyenlerin akademik özgürlüklerinin ifade hürriyetini düzenleyen Anayasa'nın 1. maddesi kapsamında olduğu gerekçesiyle içtihat yoluyla akademik özgürlüğü bireysel bir hak kapsamında görerek son vermiştir. Ancak akademik özgürlük konusundaki içtihat zenginliğine karşın akademisyenlerin bu özgürlüğü, ifade hürriyetinin sağladığı koruma kalkını dışında ayrıca bir hak olarak kabul edilmemiştir.¹⁵

Akademik özgürlüğe bireysel hak olarak yer veren Anayasalara göre daha az yaygın olsa da, akademik özgürlüğü bireylerden daha çok üniversitelere, fakültelere ait kolektif boyutları olan bir hak olarak düzenleyen Anayasalar da mevcuttur. Bunun bir örneği Finlandiya Anayasası'nda mevcuttur. Finlandiya Anayasası'nın 123. Bölümü'nde “[ü]niversiteler ayrıntıları ilgili yasada da düzenlendiği üzere kendi kendilerini yöneten kuruluşlardır” hükmü ile üniversite özerkliği vurgusu yapmaktadır. Nitekim Estonya Anayasası'nın 38. maddesinde de “[ü]niversiteler ve araştırma kurumları kanunla yapılan sınırlamalar dâhilinde özerktir” vurgusu kurumsal boyutta bir düzenlemedir. Ülkemizde de 1982 Anayasasının 130, 131 ve 132. maddeleri ve yükseköğretimle ilgili 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu bağlamında asıl vurgunun, üniversitelerin kurumsal yapısı ile ilgili olduğunu; akademisyenlerin bireysel özgürlüklerinin ihmal edildiğini, hatta bazen görmezden gelindiğini söylemek mümkündür. Özellikle 130. Maddenin 4. fıkrasında yer alan “ [ü]niversiteler ile öğretim üyeleri ve yardımcıları serbetçe her türlü bilimsel araştırma ve yayında bulunabilirler. Ancak, bu yetki, Devletin varlığı ve bağımsızlığı ve milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği aleyhinde

faaliyette bulunma serbestliği vermez” hükmü akademisyenlerin toplum içindeki herkese göre özel olarak sınırlandırılmaya tabi tutulduğu izlenimini verecek niteliktedir.

Çok sayıda Anayasa ya da temel yasada ise akademik özgürlük bireylerin ya da kurumların hakları bazında değil, devletin bu özgürlükle ilgili sorumlulukları şeklinde formüle edilmiştir. Devletin akademik özgürlükle ilgili yükümlülüğu bu özgürlüğe saygı duyması, koruması ve bu özgürlüğu teşvik etmesidir. Bu yaklaşım çerçevesinde, devletin araştırma özgürlüğu kapsamında değerlendirilebilecek telif ve patent gibi fikri mülkiyet haklarını hukuki olarak düzenlemesi bir açıdan akademik özgürlük kalkanı olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde düzenlemelere; Letonya Anayasası’nın 113. maddesinde yer alan telif ve patent haklarının korunması, Portekiz Anayasası’nın 42. maddesinde yer alan devletin telif haklarını garanti etmesi, Slovakya Anayasası’nın 43. maddesinde yer alan entelektüel mülkiyet haklarının kanunla korunması gerektiği hükümlerinde rastlamak mümkündür.

Devletin sorumluluklarına daha genel anlamda değinen Anayasalar da vardır. Yunanistan Anayasası’nın 16. maddesinde; *“Sanat ve bilim, araştırma ve öğretim serbesttir ve bunların gelişimi ve teşviki Devletin görevidir.”* şeklindeki düzenleme böyle bir sorumluluğa işaret eder. İtalyan Anayasası’nın 9. maddesi ile Malta Anayasası’nın 8. maddesinde yer bulan Cumhuriyet’in ve devletin kültür geliştirme ve bilimsel ve teknik araştırmaları destekleme görevi de bu açıdan değerlendirilebilmektedir.

Akademik özgürlük kavramı yukarıda verilen yasal düzenlemeler bağlamında, özünde birbiriyle kesişen ve üniversitelerin toplumsal işlevleriyle çizilen çerçeve içinde birbirinden ayrı düşünölemeyen bir dizi insan hakkını içerisinde barındırmaktadır.¹⁶ Bu nedenle akademik özgürlük adı altında ayrı bir özgürlük kategorisine ihtiyaç duyulup duyulmadığı sorusunun, bu özgürlüğün birlikte ele alınmasını gerektiren diğer özgürlüklerden farkını ortaya koymakla cevaplanabileceği açıktır (Özipek, 2004, s. 24). Eğer biz akademik özgürlüğu akademisyenlerin sahip olması gereken ayrı bir özgürlük olarak değerlendiriyorsak bu konuda yapacağımız tespitler diğer kamu görevlilerinden ayrı olarak akademisyenlerin yaptıkları eylemlerin sadece onlara özel muhtariyet alanı yarattığı örneklere ilişkin olmalıdır (Schauer,2006, s.914).

Akademik Özgürlüğün Mahiyetinden Kaynaklı Sorunlar

Akademik özgürlük bir özgürlüğe, hakka ya da ayrıcalığa referans verebilir. Bu özgürlük bir topluluğun üyelerine ya da topluluğun hepsine ya da tüm bunların dışında alternatif olarak bunlarla ilgili eylemlere özgülenebilir. Burada çözülmesi gereken ise akademisyenlere tanınan bu özgürlüğün kaynağının üniversitelerin fonksiyonu mu yoksa gerçeğe ve doğruya duyulan önem mi olduğudur. Bu soruya verilecek cevap akademik özgürlüğün kurumsal ya da bireysel bir özgürlük kategorilerinden hangisine girdiğini anlamamızı sağlayacaktır.

Akademik özgürlük ile akla gelen ilk soru bu özgürlüğün kim tarafından kullanılacağıdır. Anlamı itibarıyla bu kavramın bireysel bir hak olarak özellikle de akademisyenler tarafından kullanılması ve bu haliyle kişiye bağlı, şahsi bir hak olması doğal karşılanabilir.¹⁷ (Barnett, 1992, s. 78). Ancak sadece bu belirleme bile kavramı tartışmalı hale getirmektedir. Akademisyenler genel olarak akademik özgürlüğü onlara araştırma başlıklarını ve metotlarını seçmede ve neyi nasıl öğretecekleri konusunda kendilerine tanınan bağımsız düzenleme hakkı olarak ileri sürerler. Yani bu iddia açısından akademik özgürlük ne ifade hürriyeti ile ne de bilim ve sanat hürriyeti ile örtüşmektedir. Bu konudaki ikinci sorun akademisyenlerin bu hakka hangi koşullarda sahip olduğudur. Akademisyenlerin akademik özgürlüğü bu içerikle ileri sürmeleri bu hakkın diğer çalışanlarda olmayan, farklı hatta ayrıcalıklı bir nitelikte olduğunu göstermektedir. Akademisyenler bu ayrıcalıklarını başkalarının bilmediğini bilmekte ve bu uğurda hayatlarını adamakta oluşlarına dayandırmaktadırlar.¹⁸ İşte akademik özgürlüğün bu ayrıcalık yaratan konumu bu hakkın tanımlanmasını ve savunulmasını daha da zorlaştırmaktadır. Akademisyenler açısından tanımlamanın zorluğunun keskinleştiği nokta, özellikle akademisyenlerin kamuya açık bir şekilde eğitim politikası hakkında konuşurken, onları bünyesinde çalıştıran üniversite yönetimlerini eleştirirken ya da çalıştıkları uzmanlık alanı ile ilgili olmayan toplumsal konularda konuşurken akademik özgürlüğün onlara özel bir hak sunup sunmadığıdır (Barendt, 2010, s. 18).

Bir akademisyene uzmanlık alanıyla sınırlı olarak araştırma yapma, yayımda bulunma ve gerçeği kendi düşündüğü gibi öğretme bakımından tamamıyla özgür olması gerektiği, akademisyenin böyle bir durumda akademik hürriyete sahip olduğu konusunda bir sorun genellikle görünmemektedir. Akademisyenin akademik özgürlükle korunan uzmanlık alanı ile

ilgili çalışmalarının ders ve seminer faaliyetlerini, akademik ve bilimsel yayınları ve akademik yönetimi eleştirme, kaygılarını dile getirme faaliyetlerini kapsadığı kabul edilir.¹⁹ Bu açıdan bakıldığında bir grup akademisyenin toplanarak, kendi uzmanlık alanları ile ilgili olarak akademik bir konuda televizyon stüdyosunda yaptığı tartışmanın akademik faaliyet olduğu konusunda bir şüphe bulunmamalıdır (Barnett, 1990, s. 137). Gerçekten akademisyenin bu misyonu sağlanıp korunmadıkça bilimden beklenen faydanın sağlanması mümkün değildir. Akademisyenlerin her türlü iktidar odağına karşı verdiği mücadele bu açıdan mesleğin özgürlük davasını aşan bir boyutu işaret etmekte, verilen mücadele bilimin gelişebilmesi adına zorunlu bir tasarruf niteliğine kavuşmaktadır (Vergin, 1999, s. 39-40).

Ancak bu fikir birliğinin akademisyenin uzmanlık alanı dışında ifade özgürlüğünü kullandığı zaman olduğunu söylemek zordur (Haller; Strike, 1986, s. 18). Uzmanlık dışında ifadede bulunmadan anlaşılması gereken akademisyenin nerede ifade bulunduğu bakılmaksızın profesyonel işiyle ilgili olmayan ifade anlaşılmalıdır.²⁰ Akademisyenin uzmanlık alanı dışında görüş ifade etmesinin akademisyen kimliği ile ilgili olmadığını, böyle bir durumda akademisyenin bilgisinden yararlanma durumunda olanların bu tür ifadelerin onun akademik kimliğinden mi yoksa sıradan birey/ vatandaşı kimliğinden kaynaklandığını ayırt edemeyeceklerinden hareketle toplum açısından zararlı olduğunu ileri sürenler olduğu gibi, akademisyenin uzmanlık alanı dışında fikir beyan etmesinin, onun bu fikirlerini sansür etmekle neden olunacak zarara yeğ tutulması gerektiğini düşünenler de bulunmaktadır (Brubacher, 1962, s. 170).

Başlangıçta yer verdiğimiz akademik özgürlük tanımlarına baktığımızda, akademik hürriyetin bir insan ya da vatandaş sıfatıyla sahip olunan bir haktan ayrı olarak tanımlanmadığını görmekteyiz. Bu tanımlarda akademik hürriyet mesleki bakımdan ehliyet sahibi kimselerin sahip olduğu kazanılması gereken bireysel bir hak görülmektedir. Bu hakkın bir parçasını geleneksel görüşleri yeniden dile getirip aktarma hakkı olarak kabul edersek, diğer ve savunulması gereken parçası da yerleşmiş felsefi ve siyasi görüşlerden ayrılabilme ve bunu ortaya koymak hakkıdır (Hook, 1973, s. 30). O halde akademisyenin topluma karşı sorumluluğunun onun “susma hakkı”nın olmadığını, hatta çalışma alanının ya da laboratuvarının dışına çıkarak bilimsel araştırmaların ahlaki ve sosyal sonuçlarının tartışmasına

aktif olarak katılması gerektiğinin göstergesi olduğunu belirtenler de vardır (Çavdar, 1994, s. 3; Ülger, 2008).

Bu noktanın çözümü, akademisyenin akademik özgürlük şemsiyesi altına ancak uzmanlık alanı ile ilgili çalışmalar yapıldığı zaman girdiği, akademisyenin uzmanlık alanı dışında -ki akademisyenin bu açıklamaları için uluslararası kaynaklarda akademik özgürlüğün kapsamı ilgili temel problemler alanlardan biri olarak kabul edilen “extramuralutterances/speech” olarak adlandırılır- genel politik ve sosyal konular hakkında sıradan birey olarak yaptığı açıklamaların her insan gibi ifade hürriyeti kapsamında değerlendirilmesi gerektiği argümanında yatmaktadır. Akademisyen uzmanlık alanı dışında -bu ifadeyi nerede kullandığına bakılmaksızın- her birey gibi internette blog oluşturabilir, gazeteye yazı gönderebilir, politik ortamlarda konuşabilir; ancak bu durumlarda her birey gibi genel ifade özgürlüğü haklarından yararlanır. Bu da akademik özgürlüğün ifade hürriyetinin özel bir türü olduğunun göstergesidir.

Ancak burada bir başka sorun daha önümüze çıkmaktadır. Pratikte profesyonel akademisyen faaliyetleri ile profesyonel olmayan faaliyetleri ayırmak ne kadar zor olabilir? Başlangıçta bunun kolay olduğunu düşünmek doğaldır; ancak bu her zaman böyle olmaz. Bir fizik profesörünün Yahudi soykırımı hakkında üniversite dışında; kamuya açık bir alanda görüş belirtmesi durumunda bunun profesyonel bir davranış olmadığı, uzmanlık kapsamında değerlendirilemeyeceği ve dolayısıyla akademik özgürlük şemsiyesi korumasından yararlanamayacağı açıktır. Aynı söylemi bir tarih profesörü yaptığında bunun profesyonel bir faaliyet olduğu da aynı şekilde açıktır. Ancak bunu ifade eden bir siyaset bilimcisi ya da sosyolog olduğunda bunun profesyonel bir söylem olduğu iddiası üzerinde düşünülmektedir.

Bu şüpheyi aydınlatacak olan bu belirtilen bilim dallarının niteliğidir. Bu bilim dalları interdisipliner bilim dallarıdır. Özellikle sosyal bilim dallarında çalışan akademisyenler farklı alanlardaki konular ile ilgili olarak çalışma konusunda geniş bir açığa sahip olduklarından bu senaryolar onlar için sınırsız olup, bu durumlarda onların bu faaliyetlerinin uzmanlık alanları ile ilgili olduğunu kabul etmek hem işin doğasına hem de özgürlükçü bakış açısına daha uygundur (Andreescu, 2009, s. 568). Çünkü akademik özgürlük akademisyene sadece

araştırma, öğretim faaliyetleri ile sınırlanamayacak, topluma/insanlığa olan sorumluluğu nedeniyle pratik olarak daha geniş bir alanda gereklidir.

Bunun dışında akademisyenin uzmanlık alanı ilgili bir çalışmada özgürlüğünün sınırsız olduğunu söylemek mümkün müdür? Örneğin bir biyolog açısından laboratuvarda yapılan bir çalışma gereği hayvan öldürmesi bu özgürlüğün kapsamında düşünülebilir mi?

Eğer biz akademik özgürlüğü korunması doğru ve gerekli bir ilke olarak görüyorsak, bu özgürlüğe yapılan müdahaleler konusunda olay bazında değerlendirme yaparken ihtiyatlı davranmak gereklidir. Akademik özgürlüğe yapılan müdahalenin masumiyet niteliğini ortaya koymak bu noktada zorunludur. Örneğin bir araştırma için gerekli fonun geri çekilmesinin gerekçesi, bu araştırmanın yapıldığı kurumun finansal olarak ayakta kalması için zorunlu olabileceği gibi; o araştırmayı finanse eden ekonomik gücün araştırmanın sonucundan memnun olmaması da olabilir. Bu gerekçelerden birincisinin doğruluğu ortaya konulduğunda akademik özgürlüğe yapılan müdahalenin haksız olduğunu ikincisi kadar net söyleyebilir miyiz?

Tüm bunların dışında akademisyenlerin statüsü de bu noktada önemlidir. Akademisyenler toplu olarak bakıldığında bir menfaat grubudurlar ve fakat bundan daha ötesi onlar bu menfaat grubunun görevlileri konumundadırlar. Akademisyenlerin bu anlamda bir sınıfın üyesi olarak akademik özgürlük talebi ile başka sınıf çıkarları ile çatışmasının kaçınılmaz olduğu akla gelebilmektedir. Bir menfaat grubunun üyesi olmak, akademisyenin profesyonel anlamda tarafsız olduğu inancının temelinde belki de iç karartıcı bir gerçek olarak yatmaktadır. Akademisyenin bir devlet kurumu olan yapılanma içerisinde “memur” statüsünde çalışması ile tamamen özel iştiraklerle kurulan bir kurum bünyesinde “çalışan” statüsünde çalışması akademik özgürlük konusunda farklı yeni sınırlamaları beraberinde getirmekte olup, bu konu yenedünya düzeninin getirdiği vakıf üniversitesi yapılanması ile gündeme oturan iş güvenliği açısından ayrı bir sorun teşkil etmektedir.

Günümüz kapitalist toplumlarında bu görevlilerin bilimin gelişmesinden fayda sağlayan toplumun hâkim sınıfınca kiralandığına ve akademisyenlerin devlet ya da finansman kuruluşları tarafından istihdam edilmesinin siyasal içerikli olduğuna ve gerçeğin peşinde

koşmak mitinin yaşadığımız dünyada kapitalist sisteme hizmet eden bilgiyi üretmek anlamına geldiğine, akademisyenin görevli statüsüne ilişkin eleştiriler vardır. Ancak bilginin sınırsızlığı ve hedefinin öngörülemezliği karşısında bu kaynağın bir kısmının kapitalist sınıfa hizmet etmesinin kaçınılmazdır; ama bu akademisyenin neye hizmet ettiğini düşünmeksizin sadece gerçek bilginin peşinde olması hedefini değiştirmemelidir (Pincoffs, 1975, s. ix-x).²¹

Akademisyenin Sorumluluğu Bağlamında Sonuç

Gelinen bu aşamada, akademik özgürlüğün bireysel olarak üniversiteler bünyesinde çalışan akademisyenler tarafından, kurumsal olarak üniversiteler tarafından ifade özgürlüğünün bir tezahürü olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Akademik özgürlük açısından tek bakış açısı bu değildir. Akademik özgürlük akademisyenlere sadece diğer insanlarda ve çalışanlarda olmayan ayırıcı haklar vermez fakat ayrıca farklı görevler ve sorumluluklar da yükler.

Genel olarak bakıldığında üniversitelerin, özelde akademisyenlerin onları yetiştiren ve finanse eden içinde buldukları topluma, öğrencilerine, bünyesinde çalıştıkları kurumun yöneticilerine ve mensubu oldukları bilim dünyasına karşı sorumlulukları vardır (Kennedy, 1998, s. 23). Örneğin akademisyenler profesyonel olarak araştırmalar yapmak, bulduklarını yayımlamak, çalışmalarını öğretime aktarmak gibi sorumluluklarla bağlıdır (Barendt, s. 51). Sonuç olarak; akademik özgürlük olmadan akademisyenlerin bu sorumluluklarını yerine getiremeyecekleri ve bu sorumlulukların yerine getirilmemesinden de en çok toplumun zarar göreceği ortadadır.

Ancak akademisyenin yukarıda belirttiğimiz toplumsal öznelerle karşı sorumlulukları çatışabilmektedir. Akademik hayatın içinde olmanın verdiği özgürlükle, üniversite çalışanı olmanın getirdiği yükümlülüklerin nasıl bağdaştırılacağını aynı zeminde ele almak karışık ve zor bir konudur (Henderson, 2012, s. 2).

Burada topluma karşı sorumluluk ile kastedilen akademisyenlerin içinde yaşadıkları idari ve siyasi teşekküllere olan sorumluluğundan çok akademisyenin ya da topluluk olarak üniversitenin bir dünya vatandaşı olarak insanlığa duyması gereken sorumluluktur. Zaten

hakikate hizmet etmek insanlığa hizmettir (Hook, s. 86-87). Ancak bu her zaman böyle olmaz. Akademisyen bazen gerçek ile ahlak prensipleri arasında kalır. Bu durumda hangi değerlere ve ne zaman öncelik tanınacağı ve hangi değerlerden fedakârlık yapılacağı hususunda kimin hüküm vereceği de doğrudan akademik özgürlük ile ilgilidir. Bu bir akademisyenin karşı karşıya kaldığı, ahlaki ve siyasi boyutlarıyla kaçınılmaz bir sorundur (Hook, s. 88).

Bu sorunun bir diğer boyutu da modern devletin akademisyenden ve daha geniş şekliyle akademik topluluk olan üniversitelerden beklediği sosyal faydadır. Akademisyenin çalışması mutlaka çağdaş bir sosyal bir problemle ilgili olmak zorunda mıdır? Akademik özgürlüğün özü, akademisyenin uzmanlık alanına giren bir konuda özgürce araştırma yapmasıdır. Üstelik araştırmanın, bilgi edinme güdüsünün ne gibi sonuçların doğmasını sağlayacağı kestirilebilecek bir durum değildir. Akademisyenin sırf bilimsel merakı ile hareket ettiği bir konunun insanlığa hizmetinin ne boyutta olacağı bilinemez. Örneğin bir biyokimyacının anzimler üzerinde yapacağı bir araştırmanın sonucu silah endüstrisinde daha öldürücü bir silah yapımında kullanılabileceği gibi, kanserle savaşmak için de kullanılabilecek niteliktedir. Böyle bir merakın korunması bilimsel araştırma açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Ortaya konan bilimsel neticenin nasıl kullanılacağına ilişkin sorumluluk dünyayı daha iyi anlamak arayışıyla hareket eden akademisyenin sırtına yüklenmemelidir (Hook, s. 90-97). Akademisyenin toplumun “güncel menfaati ile ilgisi olmayan” bir konuyu araştırması ya da araştırmasının sonucunun “kötü amaçlar” için kullanılması, yerleşik doğruların sorgulanmaması ve yanlışların idame olmasından daha kötü nitelikte değildir.

Akademik özgürlüğün bu sınırını hangi iktidar odağının belirleyeceği de ayrı bir sorundur. Bu sınırı akademisyenin yaşadığı, eserlerini yayımladığı, beyanlarda bulunduğu ülkenin kurallarının çizdiğini, bu anlamda akademisyenlerin diğer vatandaşlar ile aynı kurallara tabi olduğunu savunanlar olduğu gibi, akademisyenlerin bünyesinde çalıştıkları üniversite yönetimlerinin bu sınırı kendi kuralları ile belirleyeceğini ileri sürenler de bulunmaktadır.

Tüm bunları bir yana bıraktığımızda aslında akademisyenler için bahsedilebilecek en önemli sınırlama aynı özgürlükten yararlanan meslektaşlarının entelektüel baskısı olmalıdır. Bunun dışında hiçbir meslek, onu icra edenlere üniversite öğretim elemanlarında olduğu gibi özgürlük ve güvenlik garanti edemez (Rovosky, 1994, s. 169). Belirttiğimiz bu entelektüel

baskının sınırını da bilimsel metodolojik yöntemlerle bilimsel gerçeğin peşinden giden akademisyenin kendisi çizer. Ancak akademisyenlerin meslektaşlarının müdahalesi, bu özgürlüğe yönelik diğer tehditlere nazaran daha yeni yeni tartışılmaya başlandığından bu konuda yasal düzenlemeler yok denecek kadar az olup, buna ilişkin örnekler ise başka bir çalışmanın konusu olabilecek kadar kapsamlıdır.

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi; Avukat, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Hukuk Müşavirliği.

¹ Bilgi toplumu olarak nitelendirilen günümüz modern toplumu açısından üniversite bu işleyişin devam etmesi için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Üniversiteler kurum olarak toplum ve bilgi ile oluşan temel üçgen oluşturması için elzem bir öneme sahip kurumsal yapılardır. Oluşan bu üçgenin her parçası birbirini etkilemekte ve tetiklemektedir (Barnett, 1994, s. 11-24). Kavram olarak üniversite, akıl, hakikat, bilgi, iletişim, açıklık, eleştiri ve özgürlük gibi pek çok anlamı net olmayan, şemsiye tabir edeceğimiz kavramla bağlantılıdır. Bu kavramlara baktığımızda zaten her biri sorunludur ve bu sorunlu belirsizlikleri üniversitenin kavramsal gücünü zayıflatmaktadır. Bu kavramlara yönelik her anlama çabası üniversite kurumunu güçlendirecektir (Barnett, 2008, s. 59-60). Bu konuda her yeni cevap yeni bir sorun doğurmaktadır: Neden bilime yani bilimin ürünü olan bilgiye ihtiyaç duyarız? Bu ihtiyacı bilim insanları mı yoksa ortam yani yaşam koşulları mı belirler yoksa otorite mi belirler? Hangisi belirlerse belirlersin, bilimin ihtiyaca karşı verdiği yanıt özerklik mi olmalı? Ve sınırı nereye kadar olmalıdır? Akademik özgürlük nasıl olmalı, özerk üniversite nedir, nasıl bir işleyişe sahip olmalıdır, yeryüzünde örnek özerk bir üniversite var mıdır? Varsa hangi ülkede var? Bilim adamları ücretlerini neye göre ve kimden alırlar? Ücretli insan bağımlı insan mıdır? Özel üniversite, vakıf üniversitesi, devlet üniversiteleri bilim özerkliği içerisinde nasıl değerlendirilmelidir? Eğitim ve öğretimin sınırlarını kimler ve nasıl belirlemelidir? Bilim-para ilişkisi günümüz üniversite bilinci ile nasıl bağdaştırılır? Bilimi kimler ne için üretirler? (Ortaş, 2004, s. 7 vd.)

² Akademik özgürlük kavramının doğası ve varlığı o kadar tartışmalıdır ki bu kavram üzerinde çalışanlar akademik özgürlüğü özünde belirsiz, tutarsız hatta illüzyon ya da mit olarak tanımlarlar. (Shiell, 2006, s. 18).

³ Üniversitelerin özerkliği hep tartışma konusu olmuştur. Ama zamanla üniversitelerle ilgili sorunun başka olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Asıl sorun üniversitelerin ve üniversitede çalışanların özgür olmasıdır. Üniversite özerkliği de özünde bu hizmet için ortaya atılmış kurumsal bir kavram niteliğindedir. Üniversite özerkliğinin bilimsel araştırma/akademik özgürlüğünden ayrı ve bağımsız tartışılması üniversitelerin ayrıcalık peşinde olduğu iddialarına neden olmaktadır (Erdoğan, 2009).

⁴ Bu noktada asıl ortaya konulması gereken, akademik özgürlüğün sınırlarını belirleyen müktedirlerin sınırlarını çizebilmektir. Akademik özgürlüğe yapılan, artık herkesçe varlığı inkâr edilemeyecek bir boyuta ulaşan müdahale çeşitleri şeffaf bir tabu olarak her gün yeni bir olayla önümüze gelirken bu sınırlamanın nasıl yapılacağı irdelenmeden ortaya konacak akademik özgürlük tartışması yaşamdan kopuk olacaktır.

⁵ İnsan hakları sınıflandırma biçimlerinden Jellinek'in Klasik Haklar tasnifi için bkz. (Algan, 2007, s. 38).

⁶ Klasik haklar kapsamında değerlendirilen hakların ortaya çıktıkları tarihsel dönemleri dikkate alarak yapılan insan haklarının kuşaklara göre ayrımı, Jellinek'in insan hakları sınıflandırılmasında devlete karışmama edimini yükleyen negatif haklar ile katılma haklarını içeren aktif statü haklarına karşılık gelmektedir. İkinci kuşak haklar ise Jellinek'in sınıflandırılmasında devletin olumlu müdahalesini gerektiren pozitif statü haklarını işaret etmektedir (Algan, 2007, s. 48-51).

⁷ Akademik özgürlüğün gerçekleşebilmesi bu üç boyutun birbirini dışlayarak değil, karşılıklı olarak birbirlerini besleyerek algılanmasını gerektirir. Bu nedenle çoğu zaman özgürlüğün bu boyutlarının çatışması durumunda tarafların hak ve çıkarlarını dengeleme faaliyetinin dikkatle yapılması gerekmektedir. (Vrieling; Lemmens ve Parmentier, 2011, s. 117).

⁸ *Minnesota State Board for Community Colleges v Knight* 465 US 271 (1984)

⁹ <http://www.aaup.org/AAUP/pubsres/policydocs/contents/1915.htm>. (19.12.2014).

¹⁰ UNESCO, Social Responsibility and Academic Freedom and Autonomy, International Association of Universities (Thematic Debate), http://www.unesco.org/iau/tfaf_working_doc.html .(13.03.2015)

¹¹ Metnin tamamı için bkz. <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001102/110220e.pdf#page=32> (13.03.2015)

¹² Tavsiye kararı hukuki olarak bağlayıcılığı olan bir metin olmasa da uluslar arası alanda akademik özgürlük konusunda bir consensusu işaret etmektedir. Tavsiyenin vurguladığı husus eğitim, araştırma ve öğretim özgürlüğünün ancak akademik özgürlük ortamında anlam ifade edeceğidir. Öneri genel olarak akademik özgürlüğün kurumsal özerkliği, bireysel hak ve özgürlükleri, öz ve meslektaşlar yönetimini ve iş güvenliğini kapsadığını belirtmektedir. (Vrieling; Lemmens ve Parmentier, 2011, s. 122).

¹³ Böyle bir düzenlemenin ilk kez Prusya Anayasası'nda yer alması modern üniversiteye ilişkin ilk adımların Humboldt öğretisi ile Prusya'da atılmasında aranmalıdır.

¹⁴ İşbu makalenin amacı, genel olarak akademik özgürlük kavramı üzerine bir değerlendirme ile bu konu hakkında bir müzakere ile fikir alış-verişinin sağlanmasıdır. Ülkemiz açısından bu kavramın etrafıca, olaylar bazında örneklerle değerlendirilmesi ise ayrı bir makale konusu olacak nitelikte ve kapsamda olduğundan, Türkiye açısından akademik özgürlük konusunun ayrıntılara bu makale kapsamında girilmemiştir.

¹⁵ Mahkemenin akademik özgürlüğe atıf yapan kararlarında kamu kurumlarında çalışan öğretmenler ve akademisyenler için tanınan haklar akademik olmayan kamu çalışanlarından ne az ne de fazladır. Ancak alt derece mahkemelerinin Yüksek Mahkeme'den daha rahat bir şekilde akademik alanda çalışanlarla çalışmayanlar arasında ayırım yaptığı gözlenmiştir. (Schauer, 2006, s. 909).

¹⁶ Bu anlamda düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplantı ve örgütlenme özgürlüğü, özel hayatın ve haberleşmenin gizliliği, eğitim hakkı, kültürel hayata katılma hakkı, bilimsel gelişmelerin sonuçlarından yararlanma hakkı akademisyenlerin faaliyetleri çerçevesinde ilişkiye girdiği haklar içerisinde sayılabilir. (Ergün, 2012, s. 10).

¹⁷ Bu çalışmada akademisyen ile kastedilen çoğunlukla üniversite içerisinde bilimsel faaliyette bulunan tüm bilim insanlarıdır. Çağımızda bu özgürlükten üniversitelerden ayrı olarak diğer kademedeki eğitim kurumlarındaki öğretmenlerin de sahip olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır. (Russo ve Delon, 2003, s. 67-74).

¹⁸ Aynı şekilde bir yargıç da bir sanığı cezalandırdığında ya da ölüm cezası verdiğinde bunu hukuk bilgisine yani uzmanlığına dayandırmaktadır. Aslında hem akademisyen hem de yargıç bunu belirli bir siyasi otoriteye dayalı olarak ve onun adına yapmaktadır. (Başkaya, 1999, s. 59). Siyasi iktidarın meşruiyeti de halkın bu konudaki konsensusuna bağlı olduğundan asıl olarak bu faaliyetler toplum adına yapılmakta ve bu nedenle siyasi iktidarın müdahalesine karşı bu faaliyetlerin korunması gerekmektedir.

¹⁹ Akademisyenin bünyesinde çalıştığı üniversitenin politikalarını, pratiklerini veya eğitim standartları konusunda fikir beyan etmesi akademisyen kimliğinden ayrı düşünülmemelidir. (Barendt, 2010, s. 270).

²⁰ Bu durum özellikle son yıllarda gözle görünür bir biçimde birçok olayda medyanın akademisyenlerin görüşlerine başvurması ile çözülmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Andreescu, 2009, s. 560).

²¹ Üniversitelerin kapitalist toplumun hizmetinde olduğu, özerklik mefhumunun da kapitalist iktidar odaklarının işlerinin sorunsuz gitmesi için ortaya atıldığını düşünenler çoktur (Bostan, 17.06.2014). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki tarih, hâkim sınıfın hoşuna gitmeyen ve sayesinde hâkim sınıfın değişmesini sağlayan bilgi türleri ile doludur.

Kaynakça

- Akerlind g. S. ve Kayrooz, C. (2003). Understanding Academic Freedom: Then Views of social scientists. *Higher Education Research and Development*, 22 (3).
- Andreescu, L. (2009). Individual Academic Freedom and Aprofessional Acts. *Educational Theory* 59 (5).
- Algan, B. (2007). *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Barent, E. (2010). *Academic Freedom and the Law, A Comparative Study*. Hart Publishing: Oxford and Portland, Oregon.
- Barnett, R. (2008). *Her Türlü Aklın Ötesinde Üniversitede İdeoloji İle Yaşamak*. (S. Eren, çev). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Barnett, R. (1992). *Improving Higher Education; Total Quality Care*. Bristol: The Society for Research into Higher Education & Open University Press.
- Barnett, R. (1990) *The Idea of Higher Education*. Bristol: The Society For Research into Higher Education & Open University Press.

- Barnett, R. (1994). *The Limits of Competence; Knowledge, Higher Education and Society*. Bristol: The Society for Research into Higher Education & Open University Press.
- Başkaya, F. (1999). Üniversite, Bilim, İktidar. *Düşünen Siyaset Dergisi - Üniversite: Cadı Kazanı*
- Bostan, M. (17.06.2014). *Akademisyen kime hesap verir*. <http://akilvefikir.org/2014/06/17/akademisyen-kime-hesap-verir/> (27.02.2015)
- Brubacher J S. (1980) Akademik Özgürlük (A. F. Oğuzkan, Çev.) *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 13 (1).
- Çavdar, A. O. (1994). Açılış Konuşması, *Dünya’da ve Türkiye’de Bilim, Etik ve Üniversite Bilimsel Toplantı Serileri: 1*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Erdoğan, M. (2009). *Yeni Anayasanın Temel İlkeleri*. Türk Demokrasi Vakfı’nın gerçekleştirdiği “Demokrasi ve Anayasa Sempozyumu”nda 22 Aralık 2009’da yapılan konuşma, http://www.mddt.org.tr/artikel.php?artikel_id=56 (15.02.2015)
- Ergün, R. (2012). Akademik Özgürlük. *Güncel Hukuk* 11 (Kasım)
- Galambos, C. M. (2010). Academic Freedom: A Right Worth Protecting. *Journal of Social Work Education* 46 (1).
- Gürüz, K. (2003-4). *Dünya’da ve Türkiye’de Yükseköğretim, Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri*. 2. Baskı. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Haller, E. J. ve strike K. A. (1986). *An Introduction to Educational Administration, Social, Legal and Ethical Perspectives*. New York: Longman.
- Hook S. (1973). *Akademik Hürriyet ve Akademik Anarşi*. (S. Tonguç, Çev.). Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Kennedy, D. (1998). *Academic Duty*. 2. Baskı. ABD: Harvard University Press..
- Imre, S. (1987). Interview with Jacques Derrida. *Criticisim in Society*. Londra: Great Britain Printed.
- Menand, L. (1996). The Limits of Academic Freedom. *The Future of Academic Freedom*. (L. Menand, ed.). The University of Chicago Press.
- Ortaş, İ. (2004). Üniversite Özerkliği Nedir?. *Üniversite ve Toplum Dergisi* 4 (1).
- Özipek, B. B. (2004). Akademik Özgürlük. *Nasıl Bir Üniversite?* (C. C. Aktan, ed.). İstanbul: Değişim Yayınları.

-
- Pincoffs, E. L. (1975). *The Concept of Academic Freedom Papers, Some with Revisions, of a Conference Held at The University of Texas, April 13-16, 1972*. Austin etc: University of Texas Press.
- Rabban, D. M. (1990). A Functional Analysis of "Individual" and "Institutional" Academic Freedom under the First Amendment. *Law and Contemporary Problems* 53 (3)
- Rabban, D. M. (2006). Foreword. *Academic Freedom at the Dawn of a New Century*, (E. Gerstmann ve M. J. Streb, eds). Stanford University Press.
- Russo, C. J. ve delon, F. G. (2003). Teachers and academic freedom. *Education and the Law* 15 (1).
- Schauer, F. (2006). Is There A Right to Academic Freedom. *University of Colorado School of Law Review* 77.
- Shiell, T. C. (2006) Three Conceptions of Academic Freedom. *Academic freedom at the dawn of a new century: How terrorism, governments, and culture wars impact free speech*. (E. Gerstmann, ve M. J. Streb, eds.). Stanford, California: Stanford University Press.
- Uygun O. (2009). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda İfade Özgürlüğünün Sınırlanması. *Türkiye’de İfade Özgürlüğü* (T. Koçak, T. Doğan, Z. Kutluata, eds.). İstanbul: bgst Yayınları.
- Ülger, P. (10.03.2015). *Bilim adamlarının toplumsal görevi ve sorumluluğu*. <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=2290>.
- Vergin, N. (1999). Bilim Camiası ve Tanınma İsteği. *Doğu Batı* 7.
- Vrieling, J. Lemmens P. Parmentier S. ve LERU Working Group on Human Rights (2011). *Academic Freedom as a Fundamental Right*. (K. Deketelaere ed.). Position and Advice Papers as published by the League of European Research Universities (LERU).
- Yalçın, C. (2002). Akademik Özgürlük Üzerine Bir Değerlendirme. *Eğitim Araştırmaları* 7. <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001102/110220e.pdf#page=32> (13.03.2015)
<http://www.aaup.org/AAUP/pubsres/policydocs/contents/1915.htm>. (19.12.2014).